

Waar ga je?

Een onderzoek naar openbare toiletten in de Groninger binnenstad.

Masterthesis Culturele Geografie
Februari 2012
Koen Esselink
S1708295
Begeleidster: Dr. Bettina van Hoven

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van mijn afstudeeronderzoek. Het gaat over openbare toiletten, een onderwerp wat veel reacties teweegbrengt. Ik heb deze reacties gezien als teken dat het een onderwerp is met maatschappelijke relevantie.

Tijdens dit onderzoek is er een verandering in mijn eigen standpunten ontstaan. Mijn eerste (academische) interesse in toiletten is ontstaan in een kroeg in München, waar ik een aantal symbolen die ik herkende van een internetsite getekend zag op een toiletdeur. Via deze interesse begon een zoektocht naar het hele praktische verhaal over toiletvoorziening. Hierna kwam weer de culturele relevantie van dit onderzoek naar voren. Het feit blijft echter wel dat dit onderzoek voor mijn gevoel soms meer raakvlakken heeft met psychologie en stadsplanning dan met culturele geografie.

Zonder een aantal mensen was dit onderzoek niet gelukt. Ik wil graag Jorn en JP bedanken voor hun niet-aflatende steun en scherpe inzichten, evenals Max en Joris. Tot slot wil ook mijn ouders bedanken voor hun interesse en aanmoediging.

Foto voorpagina: het openbaar toilet van Rem Koolhaas en Erwin Olaf. Het toilet staat voor de strijd tussen de seksen, iets wat in dit onderzoek ook weer terugkomt in de verschillen tussen toiletvoorzieningen voor heren en dames.

Samenvatting

Toiletten zijn in de geografische discours plekken waarover weinig gepubliceerd wordt. Toch zijn openbare toiletten interessant om te onderzoeken. De spanning tussen privé en openbaar leidt tot allerlei problemen voor zowel gebruikers van de openbare ruimte als instellingen die toiletten aanbieden. Voor de voorzieners gaat dit vooral over kosten en overlast, en voor de gebruikers over de beschikbaarheid en hygiëne van de toiletten.

Dit onderzoek is gebaseerd op literatuur uit het buitenland. Deze literatuur is besproken in het theoretisch kader. Naast de praktische problemen rond de toiletvoorziening zijn in het theoretisch kader ook de onderliggende culturele waarden besproken die gedeeltelijk de oorzaak van een aantal van de praktische problemen rond toiletten zijn.

Het onderzoek is uitgevoerd bij twee verschillende groepen. De voorzieners van de toiletten en de gebruikers van de binnenstad. Voor de voorzieners is er gesproken met medewerkers van de gemeente, en zijn er beleids- en besluitdocumenten nagelezen. Voor de gebruikers zijn er interviews gehouden met jonge mannen en moeders. De onderzoeksmethoden worden besproken in de methodologische verantwoording.

De voorzieningen en problemen hiermee worden in hoofdstuk 5 geanalyseerd. Er blijkt dat er een sterke nadruk ligt op toiletvoorzieningen voor heren, en dat een groot aantal van de problemen uit de internationale literatuur ook op de gemeente Groningen van toepassing is.

In hoofdstuk 6 worden de interviews met de gebruikers van de binnenstad geanalyseerd. Er blijkt dat zij geen verschil maken tussen openbare voorzieningen en die van winkels en warenhuizen. Men blijkt de openbare toiletten niet of nauwelijks te kennen of te gebruiken, en heeft een grote waardering voor toiletten met een toiletjuffrouw, die als garantie voor een schoon toilet wordt gezien.

De terugkoppeling naar de literatuur wordt gemaakt in de conclusie, en hieraan worden enkele punten toegevoegd voor een verbetering van toekomstig onderzoek, maar ook voor een eventuele verbetering van de openbare toiletvoorziening van de binnenstad van Groningen.

Inhoudsopgave

VOORWOORD	2
SAMENVATTING	3
INHOUDSOPGAVE	4
1 INLEIDING	6
2 THEORETISCH KADER	7
2.1 Culturele regels rond uitscheidingen	7
2.2 Fysieke en Sociale Besmettelijkheid	7
2.3 Taboe	8
2.3.1 Academisch Taboe	8
2.3.2 Taboe in de ruimtelijke planning	9
2.4 Problemen met de toiletvoorziening	10
2.5 Toiletten en openbare ruimte	10
2.6 Conclusies	11
3. METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING	12
3.1. De case: Groningen	12
3.2 Kwalitatief onderzoek	14
3.3 Methoden van dataverzameling	14
3.3.1 Interviews	14
3.3.2 Focusgroep	15
3.3.3 Respondentenwerving	15
3.4 Data-Analyse	16
3.5 Ethiek	16
3.6 Positionaliteit en reflexiviteit	17

5 ANALYSE TOILETVOORZIENING	18
5.1 Introductie	18
5.2 Aanbod van openbare toiletten	18
5.3 Beleid	19
5.4 Beheer	20
6 ERVARINGEN VAN BINNENSTAD GEBRUIKERS	21
6.1 Introductie	21
6.2 Hygiëne, besmetting, en Anderen	21
6.3 Discretie en zichtbaarheid	22
6.4 Mannen, wildplassen en toegankelijkheid	23
6.5 Vrouwen, zwangerschap en kinderen	24
7 CONCLUSIES	25
LITERATUURLIJST:	26
Bijlage 1	29
Bijlage 2	30

1 Inleiding

“Iedereen poept” is de titel van een column van wijlen Martin Bril in de Volkskrant van 22/10/05. “Je kan dat kinderachtig vinden, en dat is het ook, maar toch appelleert het aan een diepe wetenschap: we poepen allemaal, en dus zijn we allemaal gelijk. [...]”

In de westerse wereld zijn er culturele regels rond het ontlasten van het lichaam (Douglas, 1991). Globaal kan gezegd worden dat het omgaan met de lichaamsfuncties poepen, plassen, menstrueren en overgeven in de privésfeer hoort. In openbare ruimte zijn er openbare toiletten. Dit zijn echter plekken die geassocieerd worden met criminaliteit, vandalisme en ‘onzedelijk gedrag’ (Greed, 2003 p.15, Mitchell, 2003, p.13). Onderzoeken naar openbare toiletten zijn schaars; volgens Robyn Longhurst (2001, p.6) komt dit doordat er een academisch taboe op het onderwerp ligt; het is een onderwerp wat niet als ‘serieus’ wordt gezien. Terwijl de beschikbaarheid van toiletten de mogelijkheid van mensen om te kunnen participeren in de samenleving beïnvloedt (Law en Kitchin, 2001, p.296).

Onderzoeken naar de openbare toiletvoorziening wijzen uit dat er meer voorzieningen voor heren dan voor dames zijn (Greed, 2001 p.7, 2003 p.5). Voor mensen met een fysieke beperking zijn er nog minder voorzieningen (Law en Kitchin, 2001 p.297). De voorzieningen die er zijn, kennen een aantal problemen die beschreven zijn in de internationale literatuur. Zij kunnen ontoegankelijk zijn door fysieke barrières, (Greed, 2001 p.8; Law en Kitchin, 2001 p.298). Maar de toegankelijkheid neemt ook af doordat toiletten slecht te vinden zijn, achteraf liggen, door vandalisme en criminaliteit (Greed, 2001 p.5). Wellicht is er om die redenen ook een marktbeveiliging gaande naar een betere openbare toiletvoorziening door tegen betaling toiletten beschikbaar te stellen die gegarandeerd schoon zijn (van der Hoeven, 2011).

De onderzoeken die hierboven zijn genoemd, komen allemaal uit de Engelstalige literatuur. In de Nederlandse context is er wel onderzoek gedaan naar de behoefte aan toiletten (Steer, Davies Gleave, 2010), maar dit is in de context van het treinvervoer. Omdat Nederland een andere juridische, geografische en culturele achtergrond kent dan de Engelstalige wereld, is dit onderzoek opgezet. Aan de hand van de internationale literatuur is een onderzoek opgezet in de vorm van een case-study naar de openbare toiletvoorziening in de binnenstad van Groningen.

De hoofdvraag is als volgt:

Hoe zijn de toiletvoorzieningen in Groningen geregeld, en wat vinden gebruikers en beheerders van de toiletvoorzieningen in de binnenstad van Groningen?

Aan de hand van een aantal deelvragen wordt deze vraag beantwoordt:

Hoe is de verantwoordelijkheid voor de toiletvoorziening in de binnenstad van Groningen geregeld?

Hoe ervaren de gebruikers van de binnenstad van Groningen de openbare toiletvoorziening?

2 Theoretisch Kader

2.1 Culturele regels rond uitscheidingen

Het lichaam produceert afvalstoffen. Deze afvalstoffen moeten het lichaam uit. Het uitscheiden van afvalstoffen gaat op verschillende manieren. We plassen, poepen, geven over, en de helft van de mensen menstrueert. Dat zijn de lichaamsfuncties die de afvalstoffen van het lichaam scheiden. Om de afvalstoffen verder te verwijderen van het lichaam zijn er toiletten. Toiletten zijn nodig omdat de afvalstoffen afgevoerd moeten worden, het zijn afvalstoffen die, naast dat ze een onaangename geur verspreiden, ook ziektes kunnen verspreiden. Het besef dat afvalstoffen ziektes kunnen verspreiden, leidde in de 19^e eeuw tot de opkomst van de moderne riolering en toiletvoorziening. De moderne toiletvoorziening bestaat uit ruimtes die gescheiden zijn van andere activiteiten, met faciliteiten die gemaakt zijn om de afvalstoffen inclusief bijbehoren zoals maandverband of incontinentiemateriaal, af te voeren.

Toiletten zijn naast functionele plekken echter ook plekken met culturele betekenis. Cultuur wordt hier gebruikt in de definitie van Stuart Hall (2008, p.265): "A systems of shared meanings which people who belong to the same community, group or nation use to help them interpret and make sense of the world." Hij gaat verder: "These meanings are not free-floating ideas. They are embodied in the material and social world". De manier waarop toiletten en toiletruimten zijn ingericht zijn cultureel bepaald, in het geval van de westerse wereld zijn het afgescheiden privéruimtes.

Het gebruik maken van een toilet is meer dan alleen het uitoefenen van een lichaamsfunctie (Law en Kitchen, 2001 p288). De culturele waarden rond poepen en plassen bepalen dat het een privézaak is. De westerse wereld kent, net als alle culturen, een specifieke toilet 'etiquette'. Deze 'etiquette' bestaat eruit dat mensen discreet met deze lichaamsfuncties omgaan; buiten de (mogelijke) blik van anderen. Bevindt een persoon zich in een situatie waarin zij zich niet op een manier die aan de bovenstaande eisen voldoet zich kunnen ontlasten, breken zij sociale en culturele regels.

2.2 Fysieke en Sociale Besmettelijkheid

Het idee dat de afvalstoffen van het lichaam besmettelijke ziektes kunnen verspreiden is erg vormend geweest voor de culturele waarden rond toiletten. Met het besef van de besmettelijkheid van kwam er ook een vrees voor besmetting (Greed, 2003 p.74). Deze vrees is de basis voor de etiquette voor toiletgebruik. Want het bewustzijn dat lichaamsafvalstoffen ziektes verspreiden, zorgde ervoor dat mensen niets meer met de afvalstoffen te maken wilden hebben. Dit zorgde voor de ontwikkeling van het systeem met toiletten en rioleringen.

In eerste instantie waren toiletten alleen beschikbaar voor rijkere mensen. Zij konden zo de associatie tussen zichzelf en uitscheidingen verbreken. Hiertussen werd het toilet geplaatst. Een toonbeeld van beschaving, volgens Greed (2003 p.42). Voor de armere mensen was dit pas later het geval. Dit had tot gevolg wat Sibley (2008 p.381) beschrijft in zijn essay: 'Mapping the Pure and the Defiled'. Er worden altijd grenzen getrokken tussen de beschaafde, pure, schone, Zelf en de onbeschaafde, wilde, smerige en besmettelijke Ander. In de tijd van de opkomst van de sanitaire voorzieningen in de westerse wereld werden arme mensen, die geen toegang hadden tot deze voorzieningen gezien als vies en besmettelijk omdat ze geassocieerd werden met uitwerpselen. Om niet besmet te raken met ziektes, was het beter om contact met 'vuile' mensen te mijden. Zo werd de

connectie tussen besmettelijk en vuil gelegd met arme mensen. De fysieke viesheid had te maken met sociale klasse. Zo is het gekomen dat excrementen volgens Sibley (2008 p.383) staan voor “residual places and residual people.” De middenklasse heeft zichzelf kunnen verwijderen van hun eigen excrementen, maar juist wat zij hebben achtergelaten zien ze in de armen terug; daardoor worden de armen een bedreiging voor de status van de middenklasse.

Excrementen zijn dus bedreigend en besmettelijk. Ze verspreiden niet alleen ziektes, maar geassocieerd worden met uitwerpselen leidt ook tot een associatie met een lagere sociale klasse. Deze associatie wil men vermijden. Tijdens de opkomst van sanitaire voorzieningen kon er nog een scheiding gemaakt worden tussen mensen die wel of geen toegang hadden tot toiletvoorzieningen. Zodra het grootste deel van de samenleving toegang had tot toiletvoorzieningen, nam het toilet de rol van het directe fysieke vuil over. Het toilet werd nu zelf gezien als plek van besmetting. Waarmee, in mindere mate, dezelfde vrees voor besmetting en associatie gelden als voor uitwerpselen in de 19^e eeuw.

Dit heeft ertoe geleid dat de associatie met toiletten ook wordt gemeden. Doordat het een ‘vieze, besmettelijke’ plek is, zijn er een aantal duidelijke culturele regels om toiletten heen gevormd. Deze hebben te maken met viezigheid, infectie en het blootstellen van een lichaam daaraan (Stallybrass en White, 1986). In de manier waarop in het westen met deze taboes omgegaan wordt hoort dat mensen discreet met deze lichaamsfuncties omgaan. Je met toiletten bezighouden wordt gezien als een sociaal risico omdat je de culturele regels breekt. Er hangt een *taboesfeer* rond toiletten, privacy en discretie zijn de sleutelwoorden.

2.3 Taboe

Het idee dat toiletten vieze, besmettelijke plekken zijn heeft een aantal gevolgen. De sociale besmettelijkheid heeft ertoe geleid dat mensen niet met toiletten geassocieerd willen worden. Volgens Greed (2003, p.71) worden openbare toiletten behandeld als grap of vieze plek. Niet als plek waar mensen serieus over spreken en nadenken. Dit heeft ook gevolgen op institutioneel niveau. Deze gevolgen worden in dit hoofdstuk beschreven. In paragraaf 2.3.1 wordt het taboe op toiletten in de academische wereld besproken en in paragraaf 2.3.2 wordt het gevolg van dit taboe op de stedenplanning beschreven.

2.3.1 Academisch Taboe

Volgens Longhurst (2001 p.7) is de vrees om geassocieerd te worden met toiletten op een indirecte manier aanwezig. Zij maakt de claim dat er binnen de geografie een taboe heerst op onderzoek doen naar het lichaam. Hoewel er in toenemende mate wordt gerefereerd aan het lichaam binnen de geografische disciplines wordt er vaak een abstract idee mee bedoeld, in plaats van de ‘fleshy, leaky and unstable bodies’ (Longhurst, in Oakes en Price 2010 p.389) die iedereen bezit. Ze beargumenteert dat het doen en het publiceren van dit onderzoek naar lichaamsfuncties en waar die plaatsvinden worden gezien als storend voor het beeld van geografie als “echte” wetenschap. Onderzoek naar lichaamsfuncties valt buiten wat uitgevers, redacteurs, financierders geschikte onderzoeksvelden vinden. Het taboe op het doen van onderzoek naar het lichaam en lichaamsfuncties heeft er ook toe geleid dat: “boardroomstoilets/bathrooms are not considered to be the ‘real’ or ‘serious’ stuff of geography” (Longhurst, 2001 p.134).

Toiletten zijn haast volledig uitgesloten van onderzoek. Onderzoek hierover wordt gezien als banaal en onbelangrijk binnen de academische discipline geografie. Hierdoor wordt er weinig onderzoek gedaan naar

toiletten en toiletgebruik, zodat er weinig kennis over bestaat. Een groot deel van deze literatuur gaat over de 'bijfuncties' van een openbaar toilet in de Engelssprekende wereld: Als ontmoetingsplaats voor homoseksuele mannen om seks te hebben. In de Engelstalige literatuur heet dit 'cottaging' (Greed, 2003; p.31, Longhurst, 2001; p.8 Ashford, 2007; McKenna, 1998). Verder zijn er nog een aantal publicaties over de keuze tussen dames- en herentoilet voor transgenders (Longhurst in Oakes en Price p.391).

Buiten de wetenschappelijke literatuur komt er een veel groter aantal publicaties naar voren. Er zijn veel krantenartikelen te vinden die gaan over het ontbreken van fatsoenlijke voorzieningen (Busch, 2005; Hu, 2003; Lee, 2001; Stewart, 2001). Ook wordt in een aantal artikelen uitgewijd over het belang van toiletten voor scholen, en de problemen die de afgesloten privéruimte met zich meebrengt, vooral roken, pesten, vandalisme en viezigheid (Hill, 2008; Passmore, 2008; McGavin, 2003). Deze discrepantie tussen het aantal wetenschappelijke publicaties over toiletten en het aantal niet-wetenschappelijke publicaties duidt erop dat er wel een probleem met de toiletvoorziening is dat maatschappelijk relevant is, maar dat niet door de wetenschap op waarde wordt geschat.

2.3.2 Taboe in de ruimtelijke planning

Dat mensen zich zo min mogelijk met toiletten willen associëren komt ook terug in de ruimtelijke planning. Greed (2003 p.74) stelt dat dit zich manifesteert doordat openbare toiletten worden gezien als een grap, als vies, en bovendien als bron van criminaliteit, sex, perversie en vandalisme (Greed, 2003 p.75). Niet als iets waar eer en respect aan te verdienen valt voor de mensen die beslissingen nemen over de openbare ruimte. Hierdoor zijn er weinig mensen die zich bezighouden met het vraagstuk over de openbare toiletten. Als ze zich ermee bezig houden, zijn het vaak mannen, en is het of een onderdeel van een bredere portefeuille aan werkzaamheden, óf het is een technische functie. De technische functie kan gecodeerd worden als 'mannelijk', niet als 'vies' (Greed, 2003 p.76). Bij de bredere portefeuille beschermt het de persoon die zich met het onderwerp bezig houdt; hij of zij houdt zich 'ook' bezig met toiletten, maar niet voltijds. Het onderwerp wordt bovendien opgedeeld in verschillende stukjes, wat leidt tot een 'georganiseerde onverantwoordelijkheid' (Edwards, 1998).

Volgens Greed (2003 p.57) heeft dit tot gevolg dat de verschillende instanties die beslissen over de openbare toiletten onderling slecht geïnformeerd zijn, wat weer leidt tot een versnipperde, problematische toiletvoorziening. Bovendien is er geen duidelijke wettelijke plicht tot het bieden van openbare toiletten. Dit heeft ertoe geleid dat het beleidsveld in Engeland er niet in slaagt om een goede toiletvoorziening te bieden. In Nederland is een extensieve studie naar het hele beleid rond openbare toiletvoorziening (nog) niet gedaan. De Nederlandse overheid houdt zich niet nadrukkelijk bezig met de openbare toiletvoorziening. "Parkeernormen te over, maar deze verantwoordelijkheid laat men graag over aan de horeca en winkels" (Voorthuisen, 2009 p.23). In Nederland is er geen nationale, juridische verplichting tot het beschikbaar stellen van toiletten in de openbare ruimte, de toiletvoorziening kan dus verschillen per gemeente.

De beide institutionele contexten die geschetst zijn hebben een effect op dit onderzoek. Het academische taboe op toiletten heeft ertoe geleid dat er weinig kennis over het onderwerp beschikbaar is waarop dit onderzoek zich kan beroepen.

Over de openbare toiletvoorziening wordt beslist in de institutionele context van ruimtelijke planning. Het taboe dat hier op de toiletten ligt, werkt dus direct door in de gebouwde omgeving.

2.4 Problemen met de toiletvoorziening

Clara Greed heeft in haar onderzoeken naar openbare toiletvoorziening een aantal fysieke problemen genoemd bij de openbare toiletvoorziening.

1. Er is een ongelijk voorzieningenniveau. Voor heren zijn meer toiletvoorzieningen aanwezig dan voor vrouwen. Voor mensen met een fysieke beperking zijn er nóg minder toiletvoorzieningen (Law en Kitchin, 2001 p.297).
2. De voorzieningen die er zijn, zijn vaak ontoegankelijk. Oorzaken hiervoor zijn niet alleen fysieke barrières als trappen en hekjes. Ook de zichtbaarheid en vindbaarheid zijn een onderdeel van de toegankelijkheid (Law en Kitchin 2001 p.288). Hier valt het gebruik van bordjes, de aanwezigheid van wegwijzers en de aanwezigheid op kaarten onder (Greed, 2003p.31).

De toegankelijkheid hangt echter ook samen met minder tastbare begrippen. Om de culturele regels rond toiletten en toiletgebruik niet te breken is er een bepaald niveau van hygiëne nodig. Als een toilet niet hygiënisch is kom je alsnog in aanraking met de afvalstoffen die afgevoerd moeten worden door het toilet. Deze hygiëne ervaar je niet alleen door te zien of het schoon is, geur speelt ook een belangrijke rol.

Ook het gevoel van (on)veiligheid is belangrijk. Vooral openbare toiletten worden vaak in verband gebracht met de begrippen criminaliteit, homoseksualiteit, drugsgebruik en geweld (Greed, 2003.) Dit gevoel van veiligheid hangt nauwsamen met hygiëne maar ook met het ontwerp en de locatie van het toilet. Vaak staan toiletten 'achteraf', in bosjes of steegjes (idem) . Dit soort locaties roepen associaties met onveiligheid op. Bovendien is er bij het toilet vaak een slechte verlichting of stalen deur, en roept het 'ontwerp' op deze manier ook geen veilig gevoel op (idem)

2.5 Toiletten en openbare ruimte

De toegankelijkheid van de toiletten is een onderdeel van de toegankelijkheid van de openbare ruimte. Als er geen toiletten zouden zijn, zou de gehele openbare ruimte minder toegankelijk zijn. Openbare ruimte is politieke ruimte (Mitchell, 2003 p.18). Niet alleen omdat het ruimte is die van de overheid is, en dus toegankelijk zou moeten zijn voor de maatschappij die de overheid vertegenwoordigt, maar ook omdat in de openbare ruimte het politieke landschap van een samenleving gedeeltelijk wordt bepaald (Mitchell, 2003, p.130). De functie die openbare ruimte hierin speelt, is er één van ontmoetingsplaats tussen mensen die gewoonlijk niets met elkaar te maken zouden hebben. Zij komen elkaar in de openbare ruimte tegen, en moeten rekening met elkaar houden. Als er bepaalde groepen uit de openbare ruimte of het straatbeeld verdwijnen, dan lopen zij ook het risico van de politieke agenda te verdwijnen (Mitchell, 2003 p.14; Gleeson 2001 p. 252). Uit het onderzoek van Kitchin en Law (2001) naar mensen met een fysieke beperking in Ierland, blijkt dat al deze mensen zich inderdaad belemmerd voelen in hun mogelijkheden om een groot aantal plekken te bezoeken. In het onderzoek gaven mensen aan voor een plaats bezoek eerst te informeren of er een toegankelijk toilet beschikbaar is. Is dit niet het geval, dan zijn ze gelimiteerd aan een verblijf van 2-3 uur, wat Kitchin en Law 'The leash of the bladder' noemen. Dit zelfregulerende effect is Kitchin en Law (2001) als volgt omschreven: "de respondenten gaan er vanuit dat er geen voorzieningen zijn, en alleen als ze weten dat er voorzieningen zijn gaan ze ergens heen" (Eigen vertaling). Een gebrekkige openbare toiletvoorziening kan dus leiden tot een belemmering in het meedoen in een maatschappij.

Doordat mensen plaatsen niet of minder lang bezoeken als er geen toiletten aanwezig zijn, is er een 'onzichtbaarheid' van het probleem van openbare toiletten. Mensen die niet weten of er een voorziening is, gaan ervan uit van niet en beperken zich tot de plekken die toegankelijk zijn. Het meest expliciet beperkt worden mensen met een fysieke beperking (Law en Kitchin, 2001; Steer Davies Gleave 2010). Uit het onderzoek van Steer, Davies en Gleave (2010) naar toiletten in de OV-keten blijkt dat mensen die met het OV reizen, en zich zodoende in het openbaar begeven, ervan uitgaan dat zij voldoende mogelijkheden voor toiletbezoek aan zullen treffen. Een aantal respondenten uit dit onderzoek geeft echter ook aan dat zij als ze geen toiletten tegenkomen, wel een 'boompje' gebruiken om zich te ontlasten. Een aantal mensen geeft aan minder met de trein te reizen als er geen toilet in de trein aanwezig is (Steer, Davies Gleave, 2010).

Vrouwen kunnen in mindere mate gebruik maken van het alternatief wildplassen. Door verschillen in lichaamsbouw en kleding duurt een gemiddeld toiletbezoek van een vrouw niet alleen langer maar stellen zij zich ook in een kwetsbaarder positie door te hurken (Greed, p. 104) Hierdoor heeft een gebrekkige toiletvoorziening een problematischer invloed op de toegankelijkheid van de openbare ruimte voor vrouwen.

2.6 Conclusies

Een toiletbezoek is veel meer dan alleen het uitoefenen van een lichaamsfunctie. Het is een ook een plek met culturele betekenis. De culturele taboes op de uitscheidingen zorgen ervoor dat mensen zich hiervan proberen te distantiëren en iedere connectie ermee privé te houden om zo hun waardigheid te behouden. Een toilet is meer dan alleen een sanitaire voorziening. Het is een ook een plek met culturele betekenis. Een vieze plek van potentiële besmetting, zowel door ziektes en viezigheid als sociale besmetting door armoede. De beschikbaarheid van een toilet invloed op de toegankelijkheid van een plek. ligt tussen de noodzaak en het 'taboe' op de toiletten.

De openbare toiletvoorziening zorgt voor een verbeterde toegankelijkheid van de openbare ruimte. Bij het ontbreken van de openbare toiletten neemt de toegankelijkheid van de openbare ruimte af. Vooral vrouwen en mensen met een fysieke beperking hebben een probleem met de toegankelijkheid als er geen goede toiletvoorziening is. Waar deze groepen zichzelf beperken in hun bezoek van de openbare ruimte, hebben heren het alternatief wild te plassen.

3. Methodologische verantwoording

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de gebruikte onderzoeksmethoden. In paragraaf 3.2 wordt de kwalitatieve grondslag van dit onderzoek verklaard. In paragraaf 3.3 wordt uitgelegd hoe de data verzameld is. In paragraaf 3.4 wordt uitgelegd hoe de data verwerkt is, en in paragraaf 3.5 wordt de respondentenwerving verklaard. Tot slot wordt er in paragraaf 3.5 gekeken naar de positionaliteit en reflexiviteit van de onderzoeker.

3.1. De case: Groningen

Het gebied waar dit onderzoek zich op richt is de binnenstad van Groningen. De stad Groningen is een stad die historisch gezien altijd een compacte stad is geweest. De stad heeft zich ontwikkeld als en tot economisch en politiek centrum van de omliggende regio (Schaap en Jansen, 2006).

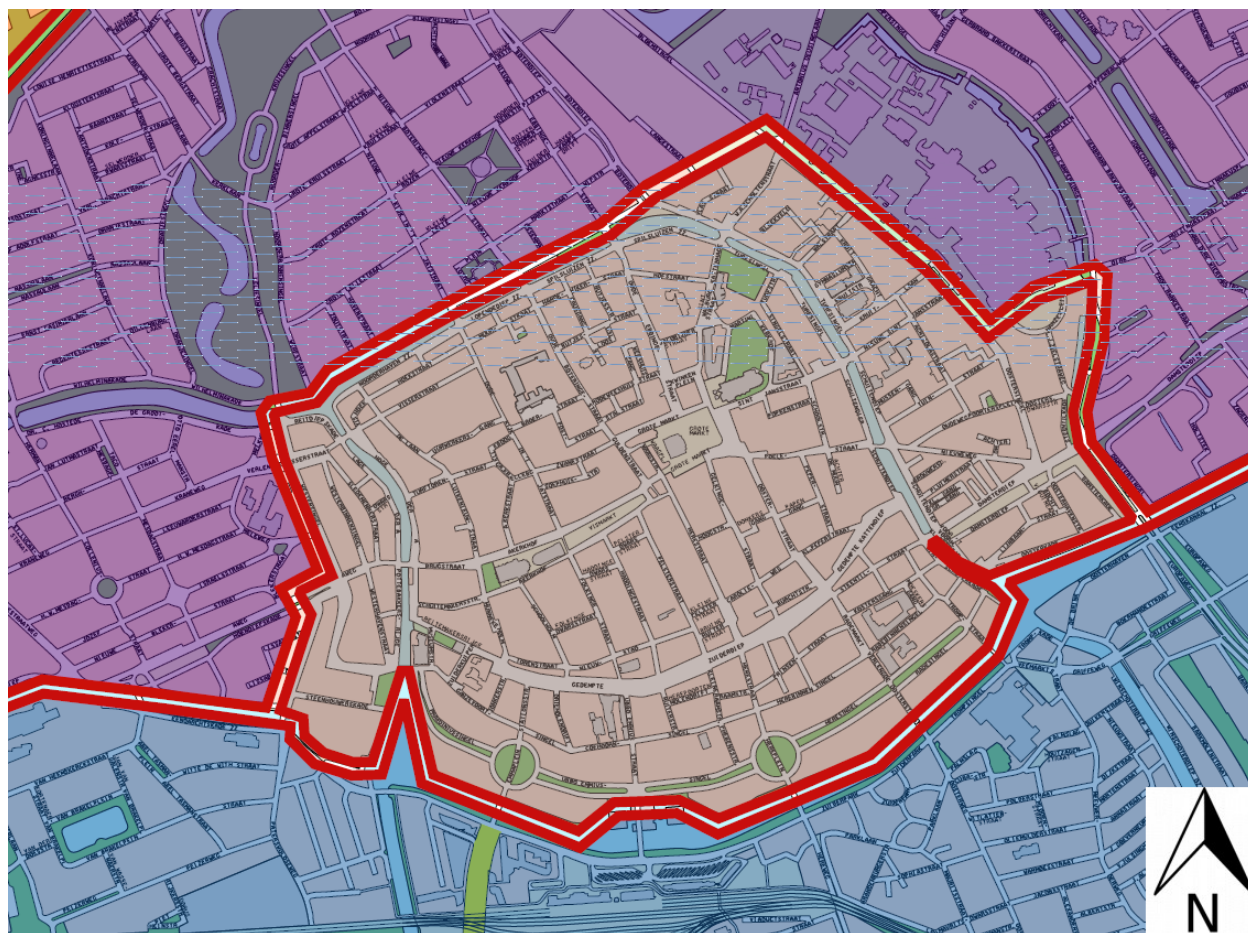
Een compacte stad is een stad waarin verschillende functies worden gemengd, gebaseerd rond een efficiënt openbaar vervoersysteem en afstanden die wandelen en fietsen aanmoedigen (Burton, 2000). Groningen is hiervan een voorbeeld in Nederland (Abrahamse, 2002, Schaap en Jansen, 2006). De stad zelf ziet zich ook als de enige compacte stad van Nederland, en probeert hieraan te bouwen door stadsverdichting en –vernieuwing (de Vries, 2004). De binnenstad van Groningen is bovendien in de jaren 2005-2007 verkozen tot ‘Beste Binnenstad van Nederland’. Het gaat hierbij om een prijs die uitgereikt wordt door een belangenorganisatie van detailhandel Nederland (Beste Binnenstad, 2011). Het gaat dus om beste binnenstad voor winkeliers, bezoekers en toeristen. Voor een groep mensen als blinden is de stad minder goed toegankelijk (Elzinga en Van Hoven, 2006).

Openbare toiletten vallen onder de verantwoordelijkheid van de gemeente. De gemeente heeft de stad onderverdeeld in een aantal wijken. De wijk binnenstad is het stadscentrum met de Westerhaven en het Damsterdiep. Dit onderzoek heeft hetzelfde gebied als onderzoeksgebied genomen.

In dit gebied liggen de voornaamste winkelgebieden van de stad Groningen: het centrum met de Herestraat. en de Westerhaven. De voornaamste reden om de binnenstad te bezoeken is om te winkelen (Detailhandelsmonitor Groningen, 2011). Andere redenen voor mensen om de binnenstad te bezoeken zijn: werk, studie en wonen, familiebezoek en toerisme. Van de bezoekers van de binnenstad is 1/3 tot 1 uur in de binnenstad, 2/3 van de mensen blijft langer in de stad. Iets meer dan de helft van de bezoekers van de binnenstad komt uit de stad zelf: zij wonen op maximaal een halfuur fietsen uit het centrum. Een groot deel van de mensen waardeert de binnenstad hoog door de grote verscheidenheid aan winkels, horeca en de sfeer en gezelligheid. Veel mensen komen hier dan ook om te 'shoppen' zonder een duidelijk plan om bepaalde winkels te bezoeken (Detailhandelsmonitor (2011)). De Westerhaven is anders, mensen komen hier vooral voor 2 winkels, en verblijven hier ook minder lang dan in de binnenstad. Ook wordt het bezoek niet veel gecombineerd, volgens de Detailhandelsmonitor (2011).

Naast het dagelijkse bezoek is het centrum is ook de plaats waar verschillende festivals en evenementen plaatsvinden. Belangrijke punten in de binnenstad zijn verschillende gemeente-instanties, zoals het gemeentehuis en het loket publiekszaken. Ook zijn het hoofdgebouw en enkele faculteiten van de universiteit in de binnenstad aanwezig.

Figuur 1, Onderzoeksgebied

Bron: Gemeente Groningen, 2011.

3.2 Kwalitatief onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om de toiletvoorziening in Groningen te verkennen en inzicht te krijgen in de beleving hiervan. Er is gekozen voor, kwalitatief onderzoek, want het doel hiervan is het inzicht verkrijgen in (groepen) personen en situaties (Baarda et al, 2005; Winchester, 2010 p.4). Dit onderzoek is niet een zoektocht naar 'de waarheid' maar erkent dat verschillende mensen dezelfde plaats anders kunnen ervaren (Winchester 2010 p.3; Dowling, 2010 p.19). Kwalitatief onderzoek is een sociale interactie tussen (groepen) mensen (Dowling, 2010 p.19). Interacties tussen (groepen) mensen vinden altijd in een maatschappelijke context plaats. Maatschappelijke normen, verwachtingen en machtsstructuren beïnvloeden deze interacties. Dat wat de mensen meenemen naar een interactie is hun subjectiviteit, dat wat uit de interactie onstaat, is intersubjectiviteit (Dowling, 2010 p.20). Het is voor het onderzoek van belang dat de onderzoeker weet van (en rekening houdt met) de verschillende subjectiviteiten, en wat de invloed hiervan is op het onderzoek. Ook de eigen positie en subjectiviteit van de onderzoeker moet worden erkend. Door de eigen positionaliteit te beschrijven kan hier rekenschap voor afgelegd worden. Over de invloed van de positionaliteit en de subjectiviteiten moet tijdens het onderzoek worden nagedacht en over hun invloed moet ook bij de interpretatie van de resultaten worden nagedacht. Dit proces wordt ook wel kritische reflexiviteit genoemd (Dowling, 2010 p.22).

3.3 Methoden van dataverzameling

De data voor dit onderzoek zijn verzameld in een verspreide periode. Het interview met de verantwoordelijke voor de toiletvoorziening had plaats in juli 2011, de interviews met de gebruikers vonden plaats van september tot oktober 2011. In dezelfde periode is ook de focusgroep gehouden.

3.3.1 Interviews

Interviews zijn beschreven door Eyles (in Flowerdew en Martin 2005) als: "een gesprek met een doel". Het interview kan aangepast worden aan de persoon waarmee het gesprek gevoerd kan worden. Doordat het een gesprek is, is er de ruimte voor de respondent om zelf ook met ideeën naar voren te komen. Het interview is een dialoog, die zorgt voor een gedetailleerde, gelaagde beschrijving van het onderwerp (Burgess, 1984). Deze onderzoeksmethode heeft als voordeel dat er ideeën of problemen waar de onderzoeker vooraf geen rekening mee had gehouden geïdentificeerd kunnen worden tijdens het interview of de analyse hiervan (Dunn, 2010 p.81). Dit sluit goed aan bij het verkennende karakter van dit onderzoek.

Een interview is echter niet gewoon 'een praatje' (Dunn, 2010 p.79). Een interview moet goed worden gepland, voorbereid, getranscribeerd en geanalyseerd (Valentine, 2005 p.111). De voorbereiding begint met het identificeren van respondenten. In het onderzoeksproces zijn verschillende groepen mensen geïdentificeerd die nuttige informatie zouden kunnen verschaffen. Een voorbeeld is mensen met een fysieke beperking, omdat de nadruk van het onderzoek van Kitchin en Law (2001) ook op deze groep mensen ligt. Om deze groep mensen te benaderen is er contact gezocht met de gehandicaptenraad Groningen, maar zij wilden niet meewerken met dit onderzoek. Uiteindelijk is er gekozen voor 2 groepen mensen die in de (in)directe sociale omgeving van de onderzoeker aanwezig waren.

Om te zorgen dat er zoveel mogelijk goed bruikbare informatie uit de interviews zou komen is het van belang dat de relatie tussen de respondenten en de interviewer er een is waarbij beide partijen zich op dezelfde 'golflengte' in het gesprek bevinden (Dunn, 2010 p.82). In dit onderzoek is geprobeerd om hiervoor te zorgen door de

interviews op de voorkeurslocatie van de respondent te houden. Of het gelukt is weet ik niet, tijdens het analyseren van de interviews zijn er momenten geweest waarop ik wellicht beter had door kunnen vragen om meer te weten te komen over het onderwerp. Tijdens sommige interviews was ik te zeer geneigd om stiltes te interpreteren als een gevoel van ongemak van de respondent. In deze pauzes gaf ik voorbeelden van mogelijke antwoorden, waardoor het gesprek misschien in een bepaalde richting werd gestuurd.

Omdat bij dit onderzoek de spanning tussen openbaar en privé centraal staat, is het belangrijk om rekening te houden met eventuele gevolgen van de uitspraken van de respondenten in dit onderzoek. Er is van tevoren gevraagd aan de respondenten of zij anoniem in het onderzoek voor wilden komen, en dat zij op elk moment het interview stop mogen zetten. Dit is gebeurd door mondelinge uitleg, en een formulier van *informed consent* (zie bijlage) (Dunn, 2010 p.83).

3.3.2 Focusgroep

Bij één van de geplande interviews waren toevallig ook 2 anderen aanwezig. Deze personen kende ik goed, en ik wist dat ze elkaar ook goed kenden. Omdat het de opzet was om zoveel mogelijk kennis over verschillende ervaringen op te doen, is dit interview een focusgroep geworden; een groepsdiscussie tussen een aantal mensen waarbij de onderzoeker of groepsleider onderwerpen introduceert en de discussie modereert (Cameron, 2010 p.117). Doordat het niet als focusgroep was voorbereid, en de groep met elkaar bevriend was, had het meer het karakter van een groepsgesprek tussen vrienden. Dezelfde onderwerpen als bij de interviews zijn aan bod gekomen. Verder werd er erg veel op elkaar gereageerd, dit is precies het sterke punt van een focusgroep; uit zo'n discussie worden verschillende standpunten verduidelijkt (Cameron, 2010 p.120).

3.3.3 Respondentenwerving

De interviews zijn gehouden met respondenten die op te delen zijn in 2 groepen, vrouwen met kinderen, en jonge mannen. Omdat de nadruk van het onderzoek van Greed (2001, 2003) ligt op vrouwen, is er voor de vergelijkbaarheid voor deze groep gekozen. Specifieker is er gekozen voor moeders, omdat zij tijdens hun zwangerschap vaker van een WC gebruik maken, en met (kleine) kinderen zich ook bewust(er) zijn van de toiletvoorziening. De jonge mannen zijn gekozen gekozen omdat het probleem van wildplassen vooral wordt veroorzaakt door jonge mannen, en de nadruk vanuit de voorzienscant ligt vaak op de probleembestrijding van het wildplassen (Greed, 2001 p.73).

Van de de voorzienscant is er gebeld met de gemeente, en zodoende is er contact gemaakt met de mensen die verantwoordelijk zijn voor de openbare toiletten. Deze zijn gebeld en gevraagd om een aantal vragen te beantwoorden. Deze mensen gaven aan te weinig met toiletten te maken te hebben, en wilden niet meewerken aan een interview. Zij wilden wel losse vragen beantwoorden en hebben een aantal besluitdocumenten opgestuurd. Uiteindelijk is er ook een interview gehouden met de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de openbare toiletten, en met een van de toiletjuffrouwen van het toilet onder de Grote Markt.

De jongemannen zijn allemaal bekenden van de onderzoeker. Zij zijn geselecteerd op beschikbaarheid en bereidheid om mee te werken. De vrouwen die geïnterviewd zijn zijn allemaal mensen die indirect bekenden zijn van de onderzoeker. Zij zijn benaderd na een rondvraag in mijn sociale netwerk. Ook is er bij een aantal interviews gevraagd of de respondenten nog meer mensen kenden die mee zouden willen werken, deze

methode heet ‘snowballing’ (Valentine, 2005 p. 117). Een probleem van deze aanpak is dat het vooral een beeld schetst van verschillende mensen uit mijn sociale omgeving; zoals te zien in de tabel hieronder gaat het om jonge, hoogopgeleide mensen.

Tabel 1, Mannelijke Respondenten

Naam	Leeftijd	Woonplaats	Werk
Joris	24	Selwerd	Postbode
Jorn	22	Schildersbuurt	Student
Jeroen	22	Korreweg	Student
Rufus	24	Binnenstad	Student
Max	22	Selwerd	Student
Frieder	22	Selwerd	Student

Tabel 2, Vrouwelijke Respondenten

Naam	Leeftijd	Woonplaats	Werk
Romana	32	Selwerd	Docent
Bettina	39	Corpus den Hoorn	Universitair Docent
Louise	32	Helpman	Universitair Docent
Rebecca	28	Binnenstad	Jongerenbegeleider

3.4 Data-Analyse

De interviews zijn getranscribeerd en geanalyseerd met behulp van het programma MaxQDA. In dit programma zijn de interviews gecodeerd naar onderwerpen. Omdat de volgorde van de vragen niet altijd gelijk was, is het door het coderen gemakkelijker om verschillende antwoorden te vergelijken. Ook de kennis van de openbare toiletten is op deze manier vergeleken. Om er achter te komen of de problemen die in de internationale literatuur geschetst zijn ook voorkomen in Groningen, is ook hierop gecodeerd, en zijn de antwoorden vergeleken. Omdat ik tijdens mijn opleiding al ervaring opgedaan had met het programma MaxQDA gaf het gebruik hiervan geen problemen.

3.5 Ethiek

Er is een sociale ‘angst’ voor associatie met het onderwerp ‘toiletten’ besproken in het theoretische kader. Deze angst heeft de implicatie dat associatie met het onderwerp sociaal schadelijk kan zijn voor respondenten. Omdat dit onderzoek over een onderwerp gaat wat erg privé is, is het belangrijk dat er met de interviews vertrouwelijk omgegaan wordt. Om duidelijk te maken naar de respondenten wat het doel van het onderzoek is, is er gebruik gemaakt van een ‘informed consent’ document, zodat de respondenten weten waar ze toestemming voor geven. Verder is de respondenten extra duidelijk gemaakt dat ze het interview op elk moment mogen stoppen, en geen antwoord hoefden te geven op een vraag.

3.6 Positionaliteit en reflexiviteit

Tijdens het onderzoek heb ik gemerkt dat ik een gender-bias (Dowling, 2010, p.26) had, die ik pas opmerkte tijdens de analyse van de interviews. Ik merkte dat de toon van de interviews verschilde tussen de 2 gebruikersgroepen; bij de heren was het veel gemakkelijker praten over de lichaamsfuncties zelf. Hoewel dit ook kan komen doordat deze groep directe bekenden van mij zijn. Bovendien ging ik ervan uit dat vrouwen niet wildplassen, en heren wel; ik legde hiermee al mijn ideeën vooraf al aan de respondenten op, doordat ik niet naar wildplassen heb gevraagd bij de dames.

Juist omdat toiletten en toiletbezoek een gevoelig onderwerp kunnen zijn, zit er waarschijnlijk een groot verschil in de interviews tussen de respondenten uit de gebruikersgroepen, de jongemannen als directe bekenden en vrienden, en de vrouwen als mensen die ik minder goed ken, een andere leeftijd hebben en in sommige gevallen bij het interview voor het eerst sprak. Bovendien is één van de geïnterviewden de beoordelaar van deze scriptie, die machtsverhouding heeft waarschijnlijk het interview beïnvloed. Omdat ik gelijktijdig het gevoel had beoordeeld te worden op mijn interviewtechniek was ik niet bezig met de 'flow' van het gesprek, waardoor het wellicht niet goed door 'durfde' te vragen als het te zeer in de privésfeer kwam. Uit de interviews kwamen wel genoeg bruikbare data, meningen en invalshoeken om te stellen dat ik, voor dit onderzoek genoeg informatie had. Als er een volgend onderzoek naar de openbare toiletvoorziening in Groningen gedaan zou worden, zou het nuttig zijn om andere onderzoeksmethoden te gebruiken. Het gebruik van visuele prikkels (foto's) tijdens een interview zou voor de respondenten een geheugensteun kunnen zijn bij het identificeren van de toiletten. Om de respondenten een beter gevoel voor plaats te geven zou gebruik gemaakt kunnen worden van walk-along interviews. Voor dit onderzoek gaven de interviews echter voldoende data.

Bij de interviews met de mensen aan voorzieningenkant was het onderwerp anders; het ging over het werk, niet over het persoonlijke toiletgebruik, hierdoor waren deze interviews minder beladen met een spanning tussen privé en openbaar.

Dit onderzoek is niet een representatief onderzoek geworden; aan de hand hiervan kunnen geen algemeen geldige uitspraken over de toiletvoorziening gedaan worden. Wat dit onderzoek wel duidelijk maakt is of de 'problemen' die geconstateerd zijn in de internationale literatuur ook van toepassing zijn op de Groninger situatie. Voor sommige problemen is dit het geval, en voor sommige niet. In het analysehoofdstuk wordt hier verder op ingegaan.

5 analyse toiletvoorziening

5.1 Introductie

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek beschreven en geanalyseerd. Eerst worden de toiletten zelf beschreven en wordt er beschreven of de problemen uit de internationale literatuur ook in Nederland voorkomen. Vervolgens wordt een vergelijking tussen de beleidscontexten uit het VK en Groningen geschetst. Vervolgens worden de interviews met de gebruikers van de binnenstad geanalyseerd.

5.2 Aanbod van openbare toiletten

De openbare toiletten in de binnenstad van Groningen zijn eigendom van de gemeente. De gemeente is ook de instantie die verantwoordelijk is voor het laten functioneren van de openbare toiletten. De toiletten zijn in de tabel hieronder beschreven.

Tabel 2, openbare toiletten in het onderzoeksgebied.

Locatie	Type	Betaald	Geslacht
1.Hoge der A (Visserbrug)	Urinoir	Nee	♂
2.Westerhaven	Urinoir	Nee	♂
3.Reitemakersreige	Urinoir (Kunst)	Nee	♂,♀
4.Schuitendiep / hoekDamsterdiep	Urinoir	Nee	♂
5.Schuitendiep t.o	Urinoir	Nee	♂
6.Akerkhof Zuidzijde	ITO	Ja	♀,♂
7.Grote Markt	ITO	Ja	♀,♂
8.Grote Markt	Bouma toilet	Ja	♀,♂
9.Hoekstraat	Plasplaats	Nee	♂
10.Engelenpoortje	Plasplaats	Nee	♂
11.Oude Ebbingestraat	Plasplaats	Nee	♂
12.Martinikerkhof	Urilift	Nee	♂
13.Nieuwstad	Urilift	Nee	♂
14. Stoeldraaiersstraat	Urilift	Nee	♂

Bron: Bijlage 2. ITO staat voor Integraal Toegankelijk Toilet, toegankelijk voor mensen met een fysieke beperking, mannen en vrouwen.

De urinoirs en plasplaatsen zijn gebouwd voor heren. Dit is tevens de enige gratis toiletvoorziening waarin de gemeente voorziet. Er is 1 gratis urinoir toegankelijk voor dames, dat is het kunsttoilet aan de Reitemakersreige. Het probleem hierbij is echter dat de deur niet op slot kan, waardoor de privacy niet gewaarborgd is. Voor de andere toiletten dient er betaald te worden. De toiletvoorziening is dus niet alleen in hoeveelheid, maar ook in prijs ongelijk verdeeld tussen de seksen. Dit sluit aan bij wat Greed (2003 p.5, p.7) stelt, dat er voor heren meer voorzieningen zijn dan voor dames. Voor mensen met een fysieke beperking zijn er nog minder toiletten toegankelijk, alleen die aan de A.Kerkhof en Grote Markt bij de kiosk. Dit komt overeen met wat Kitchin en Law (2001, p.297)

Law en Kitchin (2001 p.288) stellen dat de toegankelijkheid van een toilet ook samenhangt met de 'vindbaarheid' en zichtbaarheid van het toilet. Greed (2003 p.23) voegt hieraan toe dat bewegwijzering naar toiletten en de aanwezigheid op kaarten hier ook onder vallen. Het enige toilet dat aangegeven is met een bordje vanaf de straat is die aan het A. Kerkhof. Verder staat er op de kiosk een pictogram met een rolstoel, wat aangeeft dat dit een toilet is. Het toilet onder de Grote Markt wordt gemarkeerd met oude, onverlichte bordjes. De stadskarten die de VVV verkoopt tonen geen locaties van openbare toiletten.

De fysieke toegankelijkheid is bij de urinoirs gelijk; er zijn geen opstapjes, hekjes of dergelijke. De toiletten verschillen wel, het toilet onder de Grote Markt is alleen toegankelijk door een trap af te dalen. Het toilet aan de A-kerkhof opent alleen na betaling per mobiele telefoon. Dit kan problemen opleveren met mensen die geen telefoon (mee) hebben. Greed (2003, p.19) stelt dat obstakels als hekjes en trapjes de toegankelijkheid af doen nemen. In Groningen is er maar één toilet met een trap bereikbaar. Op de Grote Markt is er naast het toilet onder de markt, ook op de markt een toilet aanwezig wat toegankelijk is voor mensen die de trap niet af kunnen of willen dalen.

Om te kijken of vandalisme, criminaliteit, drugsgebruik en sex in de Groninger openbare toiletten een probleem zijn, is er gesproken met de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van (o.a) de openbare toiletten. Hij gaf aan dat graffiti en vandalisme veel voorkomen. Vooral het opzettelijk opstoppen van de toiletten door rollen toiletpapier door te spoelen, en het saboteren van de muntgleuf van het toilet op de Grote Markt komen veel voor. Greed (2003 p.24) treedt niet in zoveel details, maar vandalisme en graffiti lijken zowel in het VK als in Groningen voor overlast te zorgen. Ook criminaliteit en drugsgebruik komen zowel in het VK als in Groningen voor. In Groningen waren er meldingen van prostitutie bij het kunsturinoir. De toiletjuffrouw van het Bouma-toilet gaf aan dat er mensen zijn met een toiletverbod, omdat ze drugsparafernalia had gevonden. Over prostitutie schrijven noch Greed (2003, 2001) noch Kitchin en Law (2001). Het drugsgebruik in openbare toiletten is wel uitgebreid beschreven in de onderzoeken van Greed (2003 p. 56, 2001, p.3).

5.3 Beleid

Opvallend is dat bij de beleidskant van de gemeente niemand bereid was tot een interview. Men verwees door naar anderen bij de gemeente, of zei dat ze zich 'erg weinig' met openbare toiletten bezighielden. Greed (2003 p. 37) stelt dat mensen zich in de beleidscontext niet met toiletten willen associëren. In dit onderzoek ben ik er niet achter gekomen of mensen zich er niet mee willen associëren, of dat ze zich er daadwerkelijk niet mee bezig houden. De persoon die mij wel te woord wilde staan hield zich bezig met een technische functie, en toiletten waren een deel van zijn werkzaamheden. Greed (2003 p.76) stelt dat mensen die zich met toiletten bezig houden hun functie graag als technisch beschrijven, en zich vaak een klein deel van hun werktijd bezighouden met toiletten. In de komende paragrafen worden de Groninger en Engelse beleidscontexten vergeleken, vervolgens wordt beschreven hoe het dagelijks beheer van de openbare toiletten te werk gaat.

Een fundamenteel verschil tussen de beleidscontexten van Kitchin en Law (2001 p. 289), Greed (2003, p. 34) en die in Groningen is dat in Ierland en Engeland de overheid verplicht is tot het voorzien van openbare toiletten. In Nederland is dit niet zo. Hier is de overheid niet juridisch verplicht tot het beschikbaar stellen van openbare toiletten. Waar een Britse overheid verplicht is tot het aanbieden van openbare toiletten, is dit in een Nederlandse gemeente een politieke keuze. Daarom zijn er grote onderlinge verschillen tussen Nederlandse gemeenten (Van Voorthuysen, 2009, p. 33).

Er is in Groningen geen duidelijk beleid over de toiletvoorziening in de openbare ruimte. Veranderingen in het aanbod van openbare toiletten worden geïnitieerd door inbreng vanuit de samenleving of het bedrijfsleven. Deze inbreng kan spontaan zijn, maar er zijn ook overlegorganen. Een voorbeeld hiervan van zijn het Binnenstadsmanagement, een samenwerkingsverband tussen ondernemers en gemeente (Groningen City Club, 2011). Ook wordt er bij de jaarlijkse Thermometer Binnenstad (gemeente Groningen, 2011) aandacht besteed aan de openbare toiletvoorziening. Verder kunnen omwonenden van openbare toiletten klachten indienen over eventuele overlast bij de openbare toiletten. Als gevolg hiervan is wildplassen een onderwerp dat veel naar voren komt bij beleidsdocumenten over de binnenstad, dit sluit direct aan bij wat Greed (2003 p.71) zegt over verantwoordelijke instanties; dat zij openbare toiletten zien als 'noodzakelijk kwaad' waar ze zo min mogelijk tijd en geld aan willen besteden, óf dat openbare urinoirs geplaatst worden als bestrijding van het probleem wildplassen. Wildplassen is is een duidelijk, zichtbaar, sterk geurend en schadelijk probleem. Hierdoor komt het gemakkelijk op een politieke agenda, als er niets aan gedaan wordt, levert dat directe schade op. Aan de andere kant staat het probleem van slecht toegankelijke voorzieningen voor dames en/of gehandicapten. Doordat zij het alternatief wildplassen niet of nauwelijks hebben, blijven zij bij bepaalde plekken vandaan. Deze inperking is grotendeels onzichtbaar, en blijft daardoor van de politieke agenda, dit sluit aan bij Law en Kitchin (2001 p.289). Wat niet overeenkomt met wat Greed (2003 p.8) stelt, is dat de toiletvoorziening afneemt; er zijn de afgelopen 5 jaar 4 urilifts bijgeplaatst, terwijl er maar 1 urinoir verwijderd is (Bijlage 2).

5.4 Beheer

Het dagelijks beheer van de openbare toiletten is gesplitst in het schoonmaken van de toiletten, en het zorgen dat de toiletten functioneren. Het schoonhouden gebeurt door de milieudienst van de gemeente, en het functioneren is de verantwoordelijkheid van het technisch beheer. Het technisch beheer wordt op de hoogte gebracht van eventuele problemen met het functioneren van toiletten. Problematiek met het functioneren van toiletten komt uiteindelijk dus binnen bij het technisch beheer, waardoor een controlerende functie bij de puur technische functie komt. In de praktijk komt het er vaak op neer dat als er een toilet is waar vaak vandalisme voorkomt, of waarbij klachten van overlast of criminaliteit gemeld worden, dan wordt met het technisch beheer, de politie en de buurtbewoners overlegd hoe dit probleem aangepakt kan worden. Meestal gebeurt dit door vaker te patrouilleren, de omgeving beter te verlichten of in sommige gevallen het toilet te verplaatsen of te verwijderen. De functiebeschrijving sluit aan bij wat Greed (2003, p.18) beweert, dat het mannen zijn die verantwoordelijk zijn voor de toiletten, die hun functie het liefst als technisch zien, en dat de verantwoordelijkheid voor de toiletten een klein deel van de werkzaamheden van de persoon zijn.

6 Ervaringen van binnenstad gebruikers

6.1 Introductie

De resultaten van de interviews met de gebruikers van de binnenstad. In deze paragraaf worden de ervaringen van de openbare toiletvoorziening in Groningen van gebruikers van de binnenstad besproken en geanalyseerd. Het eerste deel richt zich op de referenties naar hygiëne en voorkeuren van de respondenten.

6.2 Hygiëne, besmetting, en Anderen

De perceptie van de hygiënische toestand van een toilet is erg belangrijk. Omdat een ruimte niet alleen met de ogen wordt waargenomen, maar met alle senses (Edensor, 2005 p.128) is naast dat het voor het oog schoon lijkt ook de geur erg van belang. Als er een vieze geur op een toilet hangt, wordt het toilet niet gezien als een schoon toilet. Verder is de perceptie van schoon belangrijk; een goede verlichting waardoor ook de hoekjes goed zichtbaar zijn. Daglicht en frisse lucht geven een gevoel van hygiëne. "Ik vind het ook belangrijk als de WC een raam heeft, dat het licht is" (Frieder).

Het openbare toilet dat bekend is bij de meeste respondenten is het toilet onder de Grote Markt. Maar weinig respondenten hadden er gebruik van gemaakt. "En dan die trap, ik denk altijd dat daar 's nachts allemaal mannen plassen, of zwervers slapen, dan hoeft het van mij al niet." (Ramona) De referentie naar de 'viesheid' van de trap door de urine van mannen, en naar slapende zwervers is een teken dat voor Ramona het toilet minder toegankelijk wordt. Zij wil niet 'besmet' raken door het vuil van de 'Anderen', zoals Sibley (2008 p.383) beschrijft. Deze 'Ander' is bedreigend doordat het vuil een sociale bedreiging vormt; een besmetting van de constructie tussen de 'schone, pure Zelf' en de vuile, arme, onbeschaafde Ander'. Verder gaat het om een verschil tussen een associatie met de urine van mannen, en de associatie met zwervers in het algemeen. Dit lijkt op een onderscheid tussen de fysieke besmetting en de sociale besmetting (Sibley, 2008 p.383). Toiletten die werden genoemd als veel bezocht, waren de toiletten van de Hema en de V&D. Deze werden genoemd als toiletten die erg schoon waren. Wat hierbij erg op prijs werd gesteld was de aanwezigheid van een toiletjuffrouw. De toiletjuffrouw werd gezien als garantie voor een schoon toilet, niet alleen door haar schoonmaakwerk, maar ook omdat: "je dan weet dat er niets iets raars gebeurt in de WC"(Rebecca). Hier wordt de controlerende functie over wie er binnengelaten impliciet genoemd als een positief iets. Doordat de toiletten schoon zijn en er geen 'rare' dingen gebeuren, kom je minder met het vuil van 'Anderen' in contact.

De problematiek die Clara Greed (2003 p. 5,7,87) beschrijft, vandalisme, slechte hygiënische toestand en criminaliteit zijn ook een probleem in Groningen. Hoe en of deze problemen ervaren worden door de respondenten is gevraagd. Het gaat hierbij om duidelijke sporen van anderen rond toiletten, zoals papieren handdoeken, plasjes water of kapotte onderdelen. Deze sporen vallen onder de perceptie van hygiëne. Deze sporen van anderen kunnen als herinnering werken dat men zich, bij het bezoek aan het toilet, blootstelt aan het vuil van de 'Ander'. Een voorbeeld hiervan is het UV-licht. 'Dan denk je toch ineens, oh ja, dat gebeurt hier zeker ook.' (Ramona). Onder sporen van anderen vallen ook graffiti en vandalisme. De respondenten gaven aan dat een toilet waar onderdelen stuk van zijn, en toiletten waar op de deuren is geschreven en getekend de indruk wekken dat het toilet niet goed wordt onderhouden, en dus minder schoon zal zijn. Graffiti levert echter geen grote problemen op. "Soms is het ook wel heel grappig" (Romana) en "Bij sommige plekken past het er ook gewoon bij" (Max). Onderdelen die niet werken zijn problematischer, zoals WC-brillen die stuk zijn, of het ontbreken van handdoeken. "Ja, als er dingen stuk zijn, dan krijg je toch een slechter gevoel bij" (Jeroen).

De problemen uit de internationale literatuur die gerelateerd zijn aan veiligheid, seksualiteit en criminaliteit (Greed, 2003 p.87) zijn door geen van de respondenten benoemd. Zelfs als er specifiek naar gevraagd werd had niemand in Groningen deze zaken meegemaakt. Men had wel gehoord van openbare toiletten als 'plek waar rare dingen gebeuren', maar vooral uit de media. "Ik had wel eens gehoord dat in de trein mensen met de deur open gingen zitten wachten op anderen, maar volgens mij is dat niet echt". (Max)

6.3 Discretie en zichtbaarheid

Kitchin en Law (2001 p.288) stellen dat toiletten zo gebouwd zijn dat er buiten de mogelijke blik van anderen discreet kan worden omgegaan met de lichaamsfuncties. Deze discretie kan in het geding komen bij een openbaar toilet aan de straat. "Als die deur opengaat, zit je met je blote billen op straat" (over het toilet bij de kiosk aan de Grote Markt). Maar: "Naar de WC gaan moet even snel in het voorbijgaan kunnen" (Max). De voorkeuren verschillen hier tussen de respondenten.

Een andere vorm van (on)zichtbaarheid is de deur. Wat bij sommige toiletten het geval is, is dat er een gat tussen de vloer en de deur zit; waardoor je voeten zichtbaar zijn. Dit is voor een aantal respondenten een vervelend idee. "Je doet toch meer je best om geen geluiden te maken" (Louise) terwijl het andersom juist een gevoel van privacy geeft. "Die toiletten op onze faculteit zijn echt awesome, die deur doe je dicht en dan heb je even tijd voor jezelf" (Max). Het gevoel dat een deur die volledig afsluit fijner is dan een die dat niet doet, sluit aan bij het idee dat discretie erg belangrijk is bij een toiletbezoek (Kitchin en Law, 2001 p.289).

Zichtbaarheid is echter ook benoemd door Greed (2003 p.189) als belangrijk onderdeel van de toegankelijkheid van een openbaar toilet. Als een toilet moeilijk te vinden is kan dit natuurlijk niet bevorderend voor het gebruik ervan. Ook de ingang moet volgens Greed (2001 p.79) goed verlicht zijn, zodat mensen geen onveilig gevoel kunnen krijgen bij het bezoeken van deze voorziening. In het onderzoeksgebied gaven de respondenten aan weinig van de openbare toiletvoorziening gebruik te maken, en men wist ook niet waar de openbare toiletten zich bevonden. Het enige toilet dat de meeste mensen kenden was het toilet onder de Grote Markt. Maar: "Die heb ik eigenlijk nog nooit bezocht, je ziet niet waar je heengaat" (Rebecca). Of: "Nee, trap en dan ook nog eens naar beneden zodat je niet weet wat er is." (Ramona). Zichtbaarheid is hiervoor misschien niet de juiste term, het gaat om overzicht. "In Duitsland zijn er bij de snelweg altijd die glazen hekjes waar je 50 cent ingooit. Dan zie je al dat het schoon is". (Louise) en: Op het station, ja dat is niet echt binnenstad natuurlijk, maar die klaphekjes daar zorgen dat je kunt zien dat het schoon is (Ramona).

Over de openbare toiletvoorziening is gesteld dat zij weinig wordt gebruikt. De toiletten die wel gebruikt worden zijn vooral de voorzieningen in de horeca, of in warenhuizen. Er is hier echter een groot verschil tussen de respondentengroepen. De mannelijke respondenten gaven aan vooral 's avonds in de stad te zijn, en overdag niet langer dan een halfuur. De vrouwelijke respondenten zijn langer overdag in de stad, en minder 's avonds.

6.4 Mannen, wildplassen en toegankelijkheid

Eén van de alternatieven op moeilijk vindbare, ontoegankelijke of smerige toiletten die de heren aangaven te hebben is het wildplassen. Als er geen toiletten beschikbaar zijn, dan is de oplossing gauw gevonden, er wordt wildgeplast. Dit is iets wat de respondenten zeggen – in de stad- uitsluitend 's avonds te doen. Dit komt doordat ze vaker onder de invloed van alcohol of drugs zijn, waardoor hun gevoel van wat acceptabel is wat losser is. Ook komt het doordat ze veel vloeistof tot zich nemen, waardoor de nood hoger lijkt. “het komt voor je gevoel uit je oren” (Joris) En, “doordat iedereen het doet, voel je je minder strafbaar, het wordt acceptabeler doordat je anderen het ziet doen” (Max). Dit wordt ook teruggezien bij Jeroen, die zegt bijna nooit te wildplassen op de weg naar huis (een fietstocht van 10 minuten) tenzij hij met vrienden is, die toch even stoppen om te plassen. “Als het druk en warm is op een feest of in een kroeg, dan is het gemakkelijker om even naar buiten te gaan, weet je, even een frisse neus halen, misschien roken en even plassen” (Rufus). Wat ook een oorzaak kan zijn, is dat het toiletbezoek omslachtig kan zijn; wachten voor een rij, ergens naar binnen moeten gaan, geld betalen via een automaat of telefoon, het moet ‘even snel’ kunnen, zonder ergens naar binnen te lopen of te betalen, want: “Dat duurt weer lang, en je hebt gewoon geen zin om te wachten” (Max). Als er geen toilet beschikbaar is, wordt er 's avonds wildgeplast. Overdag maken deze respondenten weinig gebruik van de binnenstad, en als ze er zijn, dan duurt het bezoek niet langer dan een halfuur, waardoor ze geen toilet nodig hebben. De respondenten ervaren geen problemen met de toegankelijkheid van de binnenstad, zelfs het steegje achter de Naberpassage, waar “Je in de plas van anderen staat, dat is wel echt vies hoor.” (Rufus) wordt niet echt gemeden, want: “Dan ga je daar maar in de buurt, want je moet toch”. (Rufus) Dit sluit niet aan bij wat Law en Kitchin (2001) en Greed (2003) stellen. Zij stellen dat met een gebrekkige toiletvoorziening de openbare ruimte minder toegankelijk wordt. Weliswaar doen zij dit respectievelijk vanuit het perspectief van mensen met een fysieke beperking (Kitchin en Law, 2001) en vrouwen (Greed, 2001, 2003). Maar zij stellen niet expliciet dat de openbare ruimte minder toegankelijk wordt voor enkel deze groepen. Uit de volgende quotes blijkt echter dat door wildplassen de openbare ruimte niet alleen toegankelijk is voor heren, maar ook minder toegankelijk wordt voor vrouwen. “En dan die trap, ik denk altijd dat daar 's nachts allemaal mannen plassen, of zwervers slapen, dan hoeft het van mij al niet.” (Ramona) en “Ik weet wel dat bij de Naberpassage, daar wordt volgens mij veel geplast, en het is daar zó smerig, ik wil daar echt niet langslopen” (Bettina).

6.5 Vrouwen, zwangerschap en kinderen

Tijdens de zwangerschap moeten vrouwen vaker naar de WC. Bovendien kan het met een grotere buik anders manoeuvreren zijn. Hierdoor zijn vrouwen tijdens hun zwangerschap zich vaak bewuster van hun lichaamsfuncties (Longhurst, 2001 p. 33), en kunnen ze een veranderde leefwereld ervaren (Longhurst 2001 p. 40). “Toen ik zwanger was, wist ik ze [de toiletten] allemaal te vinden” (Romana). Deze zaken zorgden er bij de respondenten echter niet voor dat zij minder naar de binnenstad gingen. Zij gingen er vanuit dat er genoeg toiletten beschikbaar waren; “In de binnenstad was dat geen probleem, daar zijn er zoveel, en elk café heeft wel een WC natuurlijk. (Louise) Er werd echter wel meer rekening met een toiletbezoek gehouden. “Ja, dan hield ik daar wel rekening mee. En dan ook wel: dan ben ik hier een beetje in de buurt, en dan kan ik even snel gaan ofzo (Louise). Waar de beschikbaarheid van toiletten wel tekort kon schieten, is in buitenwijken en natuurgebieden. “Ik had één keer, toen was ik aan het fietsen, en ja, toen moest ik gewoon nodig.” Ook deze werden echter niet minder bezocht omdat er geen toiletten beschikbaar waren.

Op een succesvolle zwangerschap volgen kinderen. Hiermee verandert het reispatroon van de ouders wel. Als de kinderen meegaan, kan het voorkomen dat er snel een toilet gevonden moet worden, want: “een kind moet, nú meteen”(Bettina). Ook veranderen de eisen wat betreft de toiletten, zowel de hygiënische eisen als de afmetingen van de hokjes. Dit komt doordat kinderen geholpen moeten worden met het aan en uittrekken van kleren, en omdat kinderen vaak “de rand vast moeten houden om niet in het toilet te vallen”(Bettina) en dat kinderen over het algemeen “van alles vastpakken wat jij nét niet goed ziet.” (Romana). Het is de verantwoordelijkheid van de ouder om het kind te beschermen tegen de aanraking van, en mogelijke besmetting door het vuil van anderen (Sibley, 1995). Om te zorgen dat het kind minder met het vuil van anderen in aanraking komt, is het gemakkelijk als het hokje iets groter is, maar wat vooral belangrijk is, is de hygiëne en hygiënische uitstraling. Ook is het belangrijk dat de verlichting goed is, zodat je kunt zien of de kleren weer goed zitten. “Er zijn wel van die toiletten met 1 gezellig sfeerlampje, maar dan zie je niet goed of de kleren weer goed zitten” (Romana). Naast de hygiëne is het belangrijk dat er de mogelijkheid is om het kind een beetje te wassen; een goede wasbak.

Als de kinderen nog niet zindelijk zijn is het belangrijk dat er een mogelijkheid tot verschonen is. Meestal als hier een voorziening voor is, is dat bij het vrouwentoilet. “mijn man heeft dus meerdere keren gehad dat als je dus ergens alleen bent met je kind, dat je dan in het damestoilet je kind moet verschonen.” (Louise) Voorzieningen die ‘goed’ zijn, worden regelmatig opnieuw bezocht, zoals de toiletten van de Coffee Company, of die van de Hema.

7 Conclusies

Het doel van dit onderzoek is geweest om de toiletvoorziening in de binnenstad te verkennen, en erachter te komen hoe een aantal bezoekers van de binnenstad de toiletvoorziening ervaart. Dit is gebeurd aan de hand van de volgende hoofdvraag: Hoe zijn de toiletvoorzieningen in Groningen geregeld, en wat vinden gebruikers en beheerders van de toiletvoorzieningen in de binnenstad van Groningen?

De toiletvoorziening in de binnenstad bestaat uit openbare toiletten en publieke toiletten. De openbare toiletten vallen onder de verantwoordelijkheid van de gemeente. Deze toiletten zijn er meer voor heren, wat aansluit bij Greed (2001, p.7). Voor mensen met een fysieke beperking zijn er nog minder toiletten, iets wat Law en Kitchin (2001 p.297) ook ondervonden. De problemen die geschetst zijn in de internationale literatuur komen ook voor in Groningen, vandalisme, graffiti, geluidsoverlast en criminaliteit zijn allemaal uitdagingen voor de gemeente bij het onderhouden van de openbare toiletten.

Uit de interviews met de gebruikers van de binnenstad is gebleken dat de respondenten weinig gebruik maken van de openbare toiletvoorziening. Zij maken vaker gebruik van toiletten bij ondernemingen. Als de toiletvoorziening bij een bepaalde onderneming goed is, wordt hier vaker gebruik van gemaakt.

De toiletvoorziening wordt niet als problematisch ervaren. Over het algemeen vindt men dat er genoeg toiletten in de binnenstad aanwezig zijn. Problemen die in de internationale literatuur geschetst zijn omtrent vandalisme, criminaliteit en onveiligheid zijn veel minder een belemmering voor toiletbezoek dan Greed (2003 p.87) voorstelt, de respondenten noemen deze problemen niet, maar impliceren ze wel, wat blijkt uit de grote waardering voor overzichtelijkheid en toiletjuffrouwen. De aanwezigheid van een toiletjuffrouw garandeert niet alleen een hygiënisch toilet, maar geeft respondenten ook het gevoel dat er een stuk controle over wat er op de toiletten gebeurt aanwezig is. Het grootste probleem dat de respondenten aangaven, was de hygiënische toestand bij sommige toiletten. Hygiëne is echter meer dan alleen een 'schoon' toilet, het toilet moet vooral ook uitstralen dat het schoon is.

Verder bleek dat een gebrekkige toiletvoorziening vooral een probleem is voor vrouwen, en indien er ook een kind mee is, wordt dit probleem nog groter. De heren gaven aan dat een slechte toiletvoorziening geen belemmering is voor het bezoeken van een plek. Zij gaan dan, als de nood hoog is, wildplassen. Dit wildplassen zorgt ervoor dat delen van de binnenstad minder toegankelijk worden. Vanuit dit perspectief is een binnenstad met een toiletvoorziening, zoals Groningen, waar meer voorzieningen voor heren dan voor vrouwen zijn meer toegankelijk voor heren dan voor dames.

Waar de openbare toiletvoorziening verbeterd kan worden, is op de zichtbaarheid. De toiletten zijn niet of nauwelijks zichtbaar in het straatbeeld, en worden niet duidelijk aangewezen met wegwijzers. Om het beeld dat de respondenten hebben bij openbare toiletten te vormen, maakten zij gebruik van herinneringen aan openbare toiletten die men buiten de binnenstad had bezocht.

Voor toekomstig onderzoek over toiletten is het aan te raden om een andere onderzoeksgroep te nemen. Doordat de respondenten die in dit onderzoek zijn geïnterviewd in de stad wonen, hebben zij, naast veel kennis van toiletten bij ondernemingen, ook minder behoefte aan openbare toiletten, omdat zij niet erg lang in de binnenstad verblijven. Bij mensen met een blaas of darmprobleem, senioren of mensen die de stad bezoeken zal dit anders zijn.

Literatuurlijst:

Boeken

Burgess, R. (1984) *In the field: An introduction to field research*, Londen: Routledge.

Cameron, Jenny (2010) *Focusing on the Focus Group*. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography* (3rd edition) Edited by Iain Hay. Oxford: University Press

Clark, G. (2005) *Secondary Data* In: *Methods in Human geography. A guide for students doing a research project* Edited by Flowerdew, R. & Martin, D. (2005). Harlow: Pearson Education.

Conradson, David. (2005) *Focus Groups*. In: *Methods in human geography: A guide for students doing a research project*. Edited by Flowerdew, R. & Martin, D. (2005). Harlow: Pearson Education.

Douglass, Mary (1991) *Purity and Danger: An analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (2nd edition) London: Routledge

Dowling, Robyn (2010) *Power, Subjectivity, and Ethics in Qualitative Research*. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography* (3rd edition) Edited by Iain Hay. Oxford: University Press

Dunn, Kevin (2010) *Interviewing*. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography* (3rd edition) Edited by Iain Hay. Oxford: University Press

Edensor, Tim. (2005) *Industrial Ruins. Space, Aesthetics and Materiality*. Berg: Oxford.

Eyles, J. (1988) *Interpreting the geographical world: qualitative approaches in geographical research*. In: *Qualitative methods in human geography* Edited by: J Eyles&D Smith, Cambridge: Polity Press.

Flowerdew, Robin. & Martin, David (2005) *Methods in human geography: A guide for students doing a research project*. Harlow: Pearson Education.

Gleeson, Brendan. (1999) *Geographies of Disability*. London, Routledge.

Greed, Clara and Daniels, Isobel: (2002) *User and provider perspectives on public toilet provision*. Research and consultancy 13, July 2002. Bristol: University of the West of England.

Greed, Clara: (2003) *Inclusive Urban Design, Public Toilets*. Architectural Press: Oxford.

Hall, Stuart (2008) *New Cultures for Old?* In: *The Cultural Geography Reader*, edited by Oakes, Timothy S. & Price, Patricia L. New York, Routledge.

Jacobs, Jane, (2009) *Dood en leven van grote Amerikaanse steden*. Amsterdam: SUN Trancity. Origineel in het Engels: New York: Modern Library, 1993.

Kitchin, Rob. & Tate, Nicholas J: (2000) *Conducting Research in Human Geography: Theory, Methodology and Practice*. Harlow [etc.] Prentice Hall.

Longhurst, Robyn (2001) *Bodies: Exploring Fluid Boundaries*. Londen: Routledge.

Longhurst, Robyn. (2008) *Some Thoughts on Close(t) Spaces*. In: *The Cultural Geography Reader*, edited by Oakes, Timothy S. & Price, Patricia L. New York, Routledge.

Mitchell, Don. (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guildford Press

Oakes, Timothy S. & Price, Patricia L. (editors) (2008) *The Cultural Geography Reader*. New York, Routledge.

Sibley, David. (2008) *Mapping the Pure and the Defiled*. In: *The Cultural Geography Reader* edited by Oakes, Timothy S. & Price, Patricia L. New York, Routledge.

Stallybrass, Peter & White, Allon (1986) *The Politics and Poetics of Transgression*. London, Routledge

Valentine, Gill. (2005) "Tell me about...: using interviews as a research methodology". In *Methods in human geography: A guide for students doing a research project*. Edited by Flowerdew, R. & Martin, D. (2005) Harlow: Pearson Education.

Artikelen

Abrahamse, Jan. (2002), Groningen, de compacte stad. In: *Noorderbreedte*. Vol. 26. No. 5a, p.28-31.

Ashford, Chris. (2007), Sexuality, Public Space and the Criminal Law: The Cottaging Phenomenon. In: *The journal of criminal law*, Vol. 71. No. 6 p.506-519.

Burton, Elizabeth (2000) The Compact City: Just or Just Compact? A preliminary analysis. In: *Urban Studies*. Vol.37. No 11, p. 1969-2001.

Busch, Simon. (2005), World toilet summit: civilization goes down the pan. In: *New Statesman*, Vol. 134. No. 4725 p.22

Edwards, Julia (1998) Policy Making as Organised Irresponsibility: the case of public conveniences. In: *Policy & Politics*. Vol.26. No.3, p.307-320

Elzinga, M. and Hoven, B. van (2006) Groningen: 'beste Binnenstad' voor blinden? In: *Rooilijn*. Vol.6: 282-288

Gleeson, Brendan. (2001), Disability and the Open City. In: *Urban Studies*, Vol. 38. No. 2, p. 251-265.

Hill, Fran (2008) Flush out whiffy loos by spending a few pennies In: *TES magazine*, 11 april 2008.

Hu, Winnie. (2003), City Finally Proclaims Deal for Public Toilets. In: *The New-York times*. Vol. 152. (2003), No.52522

Jansen, Bregit; Schaap, Peter Michiel (2006) De compacte stad voorbij : de stad Groningen en haar eeuwenoude fixatie op centraliteit. In: *Stedebouw en ruimtelijke ordening*. Vol.87 No.1, p.40-47

Kitchin, Rob. & Law, Robin. (2001), The Socio-spatial Construction of (In)accessible Public Toilets. In: *Urban Studies*, Vol. 38, No.2, p.287-298.

Lee, Felicia R. (2001) Public Toilets: The Orphan Issue. In: *The New York Times*, Vol. 150. No. 51647.

McGavin, Harvey (2003) Toilets In: *TES magazine*. 7 maart 2003.

McKenna, Neil. (1998), The Joys of Cottaging. In: *New Statesman*, Vol. 127 No. 4409 p.8

Passmore, Biddy (2008) Calming Influence. In: *TES magazine*, 23 mei 2008.

Stewart, Barbara. (2001), At Last, 2 Public Pay Toilets in Midtown. In: *The New York Times*, Vol. 150, No. 51637.

Websites

Beste Binnenstad (2011) Informatie over de organisatie. <http://www.debestebinnenstad.nl/over-ons/> Laatst bezocht op: 25-01-2011

Bril, Martin. (2005), Iedereen Poept. In: *De Volkskrant*, 22-5-2005. Bereikbaar via <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/645241/2005/10/22/Iedereen-poept.dhtml> Laatst bezocht op 3-11-2011.

De Vries, Luc (2004). *De Intense Stad*. Bereikbaar via <http://www.archined.nl/recensies/intense-stad/> laatst bezocht op 9-1-2012

Dutch Toilet Organisation, Meer toegankelijke openbare toiletten in Nederland. Bereikbaar via: <http://www.dutchtoilet.nl/> Laatst bezocht op: 27-01-2011

Gemeente Groningen (2009) Thermometer Binnenstad. Metingen 1998-2008. IntraVal, Groningen-Rotterdam. Bereikbaar via: http://gemeente.groningen.nl/gemeente/de-stad-in-cijfers/publicaties/thermomtr_binnenst-gron_08.pdf/view Laatst bezocht op 29-01-2011.

Gemeente Groningen (2011). *Stadsgids Groningen*. Bereikbaar via: <http://fleximap.groningen.nl/gnmaps/stadsgids/>

Gemeente Groningen (2011). *Uitkomsten Detailhandelsmonitor 2010/2011*. Bereikbaar via: <http://gemeente.groningen.nl/economie/detailhandelsmonitor-2010-11>

GroningenCityClub(2011) *Binnenstadsmanagement* Bereikbaar via <http://www.groningencityclub.nl/body.asp?ref=19&modulewaarde=pagina&moduleitemid=26>

Hoeven, Inge van der. (2011), Toiletwinkel Nieuwe Loot aan Stam van Kalverstraat. In: *De Volkskrant*, 17-2-2011. Bereikbaar via <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/1835456/2011/02/17/Toiletwinkel-nieuwe-loot-aan-stam-van-Kalverstraat.dhtml> Laatst bezocht op: 29-01-2011

Steer, Davies Gleave (2010) Onderzoek toiletten in de OV-keten. Bereikbaar via: <http://cdn.ikregeer.nl/pdf/blg-63457.pdf> Laatst bezocht op: 29-01-2011

Urilift B.V, productinformatie Urilift. Bereikbaar via: <http://www.urilift.nl/verzinkbare-urinoirs.php> Laatst bezocht op 29-01-2011

Bijlage 1

Interviewgids onderzoek openbare toiletten Groningen.

Koen Esselink s1708295

Achtergrondinformatie:

Hoe oud bent u, waar woont u, hoe lang woont u al in Groningen, wat doet u in het dagelijks leven?

Gaat u vaak naar de binnenstad? Waarom/wat doet u er?

Kernvragen:

Heeft u wel eens een positieve ervaring gehad met de openbare toiletvoorziening in Groningen?

Zo ja: waar, wanneer, wat precies, hoe duur was het toilet, waarom was het zo positief?

Opvolgend: Wat is dan een goede WC, waar zit die, wat is er aanwezig? Wat vooral niet?

Houdt u rekening met toiletbezoek richting tripjes richting binnenstad?

Weet u waar de openbare toiletten zich bevinden in Groningen?

Is het belangrijk dat er goede WC's zijn?

Negatieve ervaring, waar, waarom, wat precies, hoe duur?

Hoe tevreden bent u met de voorzieningen?

Zwangerschap/kind.

Veranderde de frequentie van het toiletbezoek tijdens je zwangerschap? (bijvoorbeeld overgeven, vaker plassen).

Ging je tijdens de zwangerschap nog even vaak naar de binnenstad, veranderde de planning?

Veranderden je eisen ook tijdens de zwangerschap? (bijvoorbeeld vieze WC's echt ábsoluut niet, of geen trappen op/af, of een groter hokje of...)

Bijlage 2

Overzicht openbare urinoirs, urilift, (mindervaliden)toiletten.

Locatie	Type
1.Hoge der A (Visserbrug)	Urinoir
2.Hoge der A (A-brug)	verwijderd
3.Hereweg	Urinoir
4.Paterswoldseweg	verwijderd
5.Westerhaven	Urinoir
6.Reitemakersreige	Urinoir (Kunst)
7.Schuitendiep / hoek Damsterdiep	Urinoir
8.Schuitendiep t.o	Urinoir
9.Kerklaan	Urinoir
10.Molukkenstraat	Urinoir
11.Zaagmuldersweg	Urinoir
12.Friesestraatweg	Urinoir
13.Poelestraat / hoek Oosterstraat	Urilift (tijdelijk verwijderd)
14.Akerkhof Zuidzijde	Mindervaliden
15.Grote Markt	Mindervaliden
16.Grote Markt	Bouma toilet
17.Hoekstraat	Plasplaats
18.Engelenpoortje	Plasplaats
19.Oude Ebbingestraat	Plasplaats
20.Concourslaan	Verwijderd
21.Zaanstraat	P&R toilet
22.Martinikerkhof	Urilift
23.Nieuwstad	Urilift
24. Stoeldraaiersstraat	Urilift

De lokaties 1, 2, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18 en 19 bevinden zich in de binnenstad (binnen de diepenring).

De andere lokaties in de eerste ring daaromheen.

Voor de voorzieningen aan de Grote Mark (2x), Akerkhof en Zaanstraat dient te worden betaald.

Er zijn 3 uriliften in de binnenstad geplaatst, aan de Martinikerkhof, in de Nieuwstad en de Stoeldraaiersstraat;. Een vierde is in voorbereiding; deze zijn in gebruik tijdens het weekend en bij grote manifestaties.

Verder is er een betaald toilet aan de Bornholmstraat bij het parkeerterrein (o.a t.b.v. FC Groningen) en een betaald toilet in het Transferium in Hoogkerk.

1-7-11

4.Vervallen.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.